

A KÖRFORGÁSOS GAZDASÁG ESÉLYEI ÉS KIHÍVÁSAI VIDÉKEN: JÓ GYAKORLATOK ELEMZŐ ÉRTÉKELÉSE

¹ Mezőfi Nóra – ² Németh Kornél

¹ PhD hallgató ² egyetemi docens, Pannon Egyetem Nagykanizsa – Körforgásos Gazdaság
Egyetemi Központ, AGI; mezo.fi.nora@uni-pen.hu

DOI: 10.15170/TVT.2022.07.02.02.

Absztrakt

A körforgásos gazdasági modellváltás érintettjei számára sok esetben komoly kihívást jelent az egyes fogalomkörök értelmezhetősége, konkrét célok megfogalmazása, mindennapi gyakorlatba való átültetése, az elért eredmények mérhetővé tétele. Mindezek valóban új megközelítéseket igényelnek.

Széleskörű adatgyűjtésünk alapján azonban elmondható, hogy jónéhány szervezet felismerte az erőforrások körforgásos alapokon nyugvó felhasználásából származó előnyöket és sikeresen megvalósította a modellváltást. Fontosnak tartjuk a hazai vállalati szféra valamennyi szegmensében annak tudatosítását, milyen irányú és nagyságrendű változtatásokra lesz szükség a modellváltás által támasztott elvárások érvényesítéséhez.

A körforgásos gazdaság elméleti hátterének bemutatását követően, jelen tanulmány célja olyan jó gyakorlatok bemutatása, valamint értékelő elemzése, amelyek elsősorban a vidéken élők és tevékenykedők számára hordozhatnak inspirációt. Mindezt annak szolgálatába kívánjuk állítani, hogy a modellváltás folyamatán keresztül olyan módszereket, technikákat tudjunk kiszűrni, amelyek már bizonyítottan és konzekvensen jobb eredményeket produkálnak az adott cél, vagyis a körforgásos gazdasági modellváltás elérésére irányuló más módszerekkel szemben.

Kulcsszavak: körforgásos gazdaság, körforgásos gazdaság elmélete, körforgásos gazdaság szabályozási környezete, körforgásos gazdasági stratégiák, körforgásos gazdaság jó gyakorlatok vidéken élők és tevékenykedők számára

OPPORTUNITIES AND CHALLENGES OF A CIRCULAR ECONOMY IN THE COUNTRYSIDE: ANALYTICAL ASSESSMENT OF GOOD PRACTICES

Abstract

In many cases, the stakeholders of circular economy model face serious challenges in interpreting concepts, formulating concrete goals, translating them into everyday practice and making the results achieved measurable. All this requires new approaches.

However, our extensive data collection shows that a number of organisations have recognised the benefits of a circular approach to resource use and have successfully implemented the model change. We believe that it is important to raise awareness in all segments of the domestic business sector of the direction and scale of change that will be required to meet the expectations of the model shift.

Following the theoretical background to the circular economy, the aim of this paper is to present and evaluate good practices that can be of inspiration to people living and working in rural areas. The aim is to identify, through the process of model change, those practice that have been proven and consistently outperform other methods of achieving the goal of circular economy model change.

Keywords: circular economy, circular economy theory, circular economy regulatory environment, circular economy strategies, circular economy good practices for rural residents and operators

1. Bevezetés

A környezetbe történő egyre drasztikusabb emberi beavatkozás, a nyersanyagok és energiahordozók kitermelése, a jelenleg uralkodó lineáris gazdasági modell (take-make-consume-dispose) több ponton helyreállíthatatlan károkat okoz(ott) a természetben. A körforgásos gazdasági modell szerint, a romboló folyamat megállításának és visszafordításának hatékony eszköze, ha a fogyasztói társadalom által kiépített lineáris gazdaságot ismét egy körforgásos váltja fel. A körforgásos gazdaságban az anyagcsere-folyamatok tervezetten, zárt rendszerben áramlanak, a hulladék szinte 100%-osan hasznosul. A biológiai, illetve technikai alkotórészek nem keverednek, hanem minőségi veszteség nélkül, visszakérülnek a biológiai és ipari körfolyamatokba (BAKKER et al. 2014). Ennélfogva visszatérünk a fogyasztói társadalom előtti, ciklikus termelési modellekhez.

A vidéki térségekben szerepet játszó gazdasági szektorok, mint a mezőgazdaság, az élelmiszeripar, az erdészet a körforgásos gazdaság fontos összetevői, mivel ezek az ágazatok a természet ciklusaival és folyamataival szoros összefüggésben működnek, ezért a vidéki térségek termelési modellje impulzusként szolgál a modellváltásban a többi ágazat számára is. Viszont a vidék számos olyan strukturális, társadalmi és gazdasági jellegzetességgel bír, amelyekkel számolni kell a modellváltás stratégiájának tervezésekor. A tanulmány újszerűsége abban ragadható meg, hogy a körforgásos gazdaság elméleti és gyakorlati elemeit a vidék adottságaival és kihívásaival összhangban vizsgálja.

A körforgásos gazdaságra történő átállás potenciálisan eredményes irányainak azonosításához kiváló kiindulópontot jelent azon szereplők gyakorlatának elemzése, akik már felismerték az erőforrások körforgásos alapokon nyugvó felhasználásából származó előnyöket és sikeresen megvalósították a modellváltást. Széleskörű adatgyűjtésünk során feldolgoztunk és különböző, a módszertan fejezetben részletesen kifejtett szempontok szerint rendszereztünk 1000, a körforgásos gazdasági modell egyes jellemző elemeit hordozó jó gyakorlatot. Ezáltal célunk, hogy olyan módszereket, technikákat tudjunk kiszűrni, amelyek már bizonyítottan és konzekvensen jobb eredményeket produkálnak a körforgásos gazdasági modellváltás elérésére irányuló más módszerekkel szemben.

A körforgásos gazdaság elméleti hátterének elemző bemutatásával célunk volt azonosítani azokat a sikertényezőket, amelyek a magyar vidék strukturális jellemzőivel összhangban hozzájárulnak a vidéken élők és tevékenykedők eredményes körforgásos gazdasági modellváltásához. Az így kiszűrt sikertényezők gyakorlati alkalmazhatóságát az átfogó jó gyakorlatok adatbázisunkból olyan példákkal kívánjuk igazolni, amelyek kifejezetten vidéki környezetben bizonyítják azok megvalósíthatóságát, így hivatottak inspirációként szolgálni. Ezáltal a kutatás közvetlen hatással lehet helyi szinten a fejlesztésekre és a fejlesztéspolitikában is hasznosulhat. A kutatás eredményei a vidék és agrárpolitika alakításában játszhatnak szerepet azáltal, hogy gyakorlati támpontokat nyújtanak a körforgásos működés elemeihez.

2. Szakirodalom

2.1. A körforgásos gazdaság elméleti és szabályozási háttere

A körforgásos gazdasági koncepció mind a tudósok, mind a gyakorlati szakemberek számára nagy érdeklődésre tart számot, mert az üzleti folyamatok operacionalizálásaként tekintenek rá a fenntartható fejlődés sokat vitatott koncepciójának megvalósítására (GHISELLINI et al. 2016, MURRAY et al. 2017). Egy ilyen gyakorlati szinten is jelentős vonzerővel rendelkező koncepciót jellemzően különféle érdekelt felek alkalmaznak, így gyakran eltérő gondolatvilágban alkalmazzák a modell elemeit. Ennek hatására a fogalom elmosódott, nincs egységes definíció (GLADEK 2017, DE VRIES – PETERSEN 2009).

A körkörös vagy körforgásos gazdaság valamennyi szakirodalmi meghatározásának kritikai feldolgozása alapján, azok egyesítésével GEISDORFFER és szerzőtársai (2017) megalkották a körforgásos gazdaság átfogó, gyakorlati eszközöket is felvonultató definícióját, amelyben a körkörös gazdaságot olyan regeneratív rendszerként definiálják, amelynek keretei között az erőforrás bevitel és a hulladék, a kibocsátás és az energiaszivárgás minimálisra csökken az anyag- és energiahurkok lassításával, zárásával és szűkítésével. Ezt fenntartható terméktervezéssel, karbantartással, javítással, újrafelhasználással, újragyártással, felújítással és újrahasznosítással lehet elérni. Fogyasztás terén a megosztásos gazdaság kínál változatos megoldásokat, amely során ahelyett, hogy teljesen új termékeket vásárolnánk, az áruk cirkulációja kerül előtérbe, ami csökkenti az ökológiai lábnyomunkat és hozzájárul a környezettudatosabb és fenntarthatóbb fogyasztás iránti igény kielégítéséhez is (PWC 2015).

A körkörös gazdaság az akadémiai kutatás fontos területévé vált, az elmúlt évtizedben meredeken nőtt a témával foglalkozó cikkek és folyóiratok száma. Másrészt a közelmúltban számos tanácsadói jelentés jelent meg a témában (a tanácsadó cégek ilyen jelentésekkel próbálják a trendi témákkal kapcsolatos szakértelmüket jelezni az ügyfelek felé (KIPPING – CLARK 2012)). A vállalatok is egyre inkább tudatában vannak a körkörös gazdaság által ígért lehetőségeknek, és elkezdtek felismerni annak értékpotenciálját maguk és érdekeltjeik számára (EMF 2013). Annak ellenére, hogy a koncepció fontos az egyetemek, a döntéshozók és a vállalatok számára, sok esetben komoly kihívást jelent a körkörös gazdasághoz kapcsolódó egyes fogalomkörök értelmezhetősége, konkrét célok megfogalmazása, mindennapi gyakorlatba való átültetése, az elért eredmények mérhetővé tétele. Ezt igazolja a Körforgásos Gazdaság Platform a körforgásos gazdaság hazai potenciáljáról szóló felmérése, amelyben a kutatásban részt vevők (elsősorban vállalatok) többsége a modellváltást nagymértékben segítő tényezők között a második helyen említette az edukációt és a jó gyakorlati példák bemutatását (MAGYARORSZÁGI ÜZLETI TANÁCS A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉSÉRT 2019).

A fenntarthatósági kérdések kezelésére a körkörös gazdaság fogalma a közelmúltban egyre fontosabbá vált a döntéshozók napirendjén (BRENNAN et al. 2015), amit nyomon követhetünk az Európai Unió körforgásos gazdaságra vonatkozó stratégiai dokumentumain is. 2015-ben született meg az Európai Unió körforgásos gazdaságra vonatkozó stratégiája (EB 2015), amelynek aktuális, 2020-as cselekvési tervének határozott célkitűzése és elvárása az átállási folyamat felgyorsítása egy olyan regeneratív növekedési modellre, amellyel többet teszünk Földünk megóvásáért, mint amennyi kárt okozunk neki. A terv egymással összefüggő kezdeményezéseket tartalmaz egy egységes termékpolitikai keret létrehozása érdekében, amely által érvényre juttatja a fenntartható termékeket, szolgáltatásokat és üzleti modelleket, és átalakítja a fogyasztási mintákat, hogy eleve ne keletkezzen hulladék (EB 2015).

A körforgásos gazdaság általános elvei közül az Európai Unió Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Bizottsága kiemelt olyan praxisorientált pontokat, amelyek kifejezetten a modellváltásban érintett vidéki szereplők számára szolgálnak iránymutatásként (2020/2077(INI)):

- az energiaforrások jobb felhasználása, például az üzemanyag-fogyasztás és az épületek hőhatékonysága terén;
- fenntartható vízgazdálkodás, többek között a víztakarékos öntözőrendszerek révén, a zárt rendszerekből származó víz visszanyerésével és újrahasznosításával, valamint víztárolással és -visszatartással, különösen a talajban, a talaj élővilágában és a növényzetben;
- a takarmányozás során használt erőforrások hatékonyabb felhasználása, például az állatok takarmányozásának és táplálkozásának áthelyezése és észszerűsítése, valamint a szállítási távolságok csökkentése;

- regionális integrált hulladékgazdálkodási rendszerek;
- a természetes folyamatokból származó ökológiai eredetű termékek (biotrágyák, biostimulánsok és biológiai védekezéshez használható anyagok) nagyobb mértékű használata, lehetőség szerint a nem megújuló vegyi anyagok (pl. szintetikus műtrágyák és növényvédő szerek) helyettesítésével;
- annak lehetővé tétele a mezőgazdasági termelők és termelői csoportok számára, hogy együttműködést és szinergiákat alakítsanak ki, lehetővé téve a berendezések és létesítmények hatékonyabb használatát és megelőzve az eszközök túlzott felhalmozódását;
- az érdekelt felek közötti fokozott együttműködés, beleértve az együttműködési modellek előmozdítását és további szinergiák kialakítását helyi szinten, kollektív és közös kötelezettségvállalások révén.

A VIDÉKFEJLESZTÉSI BIZOTTSÁG (2020) hangsúlyozza továbbá a körforgásos gazdasági modellben rejlő lehetőségeket az erőforrások hatékonyabb felhasználására, a termelők számára tisztességes árat biztosító regionális és helyi élelmiszerrendszerek előmozdítására, a rövid ellátási láncok, valamint az élelmiszertermékek és eredetük közötti kapcsolat megerősítésére, a vidéki térségek, a vidéki gazdaságok és ezáltal a társadalmi és területi kohézió fejlesztésére, valamint a diverzifikáció és a mezőgazdasági üzemek terményei közötti komplementaritás ösztönzésére. Mindezek mellett jelentős potenciált hordoz a vidék és az ott élő termelők élelmiszerrendszerben és az egész társadalomban betöltött pozíciójának megerősítésére a nemzeti, regionális és helyi közigazgatások, az ellátási láncok lényeges rövidítésében betöltött szerepének hangsúlyozása által.

A gyakorlati megvalósítás érdekében az EU életre hívta a LIVERUR (Living Lab research concept in Rural Areas 2019) projektet, amely a vidéki szereplőket hivatott segíteni a modellváltásban azáltal, hogy számos konkrét eszközt biztosít számukra vállalkozásuk fenntarthatóbbá tételéhez. A living lab koncepció lényegében egy interaktív értékteremtés, amely sajátos módon épít a felhasználók aktív, kezdeményező, együttalkotó szerepére. Egyben egy olyan kutatási koncepció, amelyben a kísérletezés és a közös alkotás valós környezetben, valódi felhasználókkal közösen történik, illetve a felhasználók a kutatókkal, cégekkel és érintett intézményekkel együtt kutatják, tervezik és valósítják meg a termékeket, szolgáltatásokat (KOVÁCS 2014). A vidéki Living Lab fejlesztésének alapja az érdekelt felekkel fenntartható partnerség kialakítása; felhasználók, döntéshozók, vállalatok, kutatók megállapodásokat kötnek, amelyek alapján hosszabb távú együttműködést folytathatnak. A résztvevő régiók „élő laboratóriumokat” hoznak létre, ahol a felhasználók, köztük tudósok és gyakorlók, valós környezetben dolgoznak közösen innovatív megoldásokon a kihívásokra.

2.2. A témakört érintő lehetőségek vidéken

A körforgásos gazdasági modellváltást célzó stratégiai dokumentumokban szereplő elvárások és a célkitűzések megvalósításához széles eszközpalletta áll rendelkezésre. Egyik legfontosabb eszközként jelenik meg a cselekvési tervben (EB 2020) a vidéki térségek szereplői közötti együttműködés. A fenntartható vidékfejlesztés kizárólag egy olyan integrált rendszerben képes minőségi és tartós eredményeket, strukturális változásokat elérni, amelyben a fejlesztés központi, politikai rendszere kiegészül a vidéki régiók helyi szereplőivel, akik mindenkor törekvése saját környezetük, gazdasági és életlehetőségeik javítása (NEMES 2018). Ezeknek a szereplőknek nemcsak részt kell venniük ezekben a tevékenységekben, hanem hatalommal kell rendelkezniük a folyamatok befolyásolására (TÓTH-KASZÁS et al. 2017, PRAHALAD – RAMASWAMY 2004). Ez az erő lehetővé teszi, hogy ezek a szereplők, beleértve a termék végfelhasználóit is, aktív partnerek legyenek az innovációban és a fejlesztésben az egész folyamat során, és ne csak passzív fogyasztók, vevők és a kutatás -fejlesztés alanyai.

A helyi és regionális önkormányzatok fenntarthatósági modellváltásban betöltött kulcsfontosságú szerepére mutat rá tanulmányában BÁNYAI (2017). Véleménye szerint leginkább a víz- és hulladékgazdálkodás területén, valamint a lehetséges másodlagos nyersanyagok előállításával foglalkozó központok megszervezése szempontjából kiemelkedő jelentőségű a szerepvállalásuk. A helyi és regionális önkormányzatok a köz- és magánszféra közötti partnerségek kialakításához is kiváló platformot nyújtanak. Az ilyen heurisztikus helyi partnerségek elengedhetetlenek a körforgásos gazdasághoz kapcsolódó fejlesztésekhez és innovációkhoz, mivel ezek bizalmat és elkötelezettséget igényelnek, amelyet gyakran a régiók és városok szintjén könnyebb megvalósítani.

Az együttműködésben rejlő erő mellett az EU aktuális cselekvési tervében (EB 2020) a fenntartható működés jelentős potenciállal bíró eszközöként szerepel a digitalizáció, amely megkönnyíti az adatokhoz és a témával kapcsolatos tudáshoz való hozzáférést, az előrejelzés kérését, valamint az előzetes termelési programok kidolgozását, vidéken jellemzően a gazdálkodók számára. Mindezek által jobban a kereslethez tudják igazítani termelésüket, össze tudják hangolni tevékenységüket az élelmiszer-ellátási lánc többi ágazatával, a pazarlást pedig a minimális mértékűre tudják csökkenteni.

A tudás- és technológia alapú társadalmakban a digitalizáció fontos szerepet játszik a tudás létrehozásában, kezelésében és megosztásában, amelyek elősegítik a fenntartható értékteremtést, az innovációt és annak befogadásának előmozdítását. Számos tanulmány született, amelyben a tudásmenedzsment és a fenntarthatóság kapcsolatát vizsgálják. Baporikar (2020) körforgásos gazdaság lehetőségeiről megjelent kézikönyvében kitér a két terület kapcsolódási pontjaira, miszerint az intelligens és fenntartható növekedés a technológia által vezérelt, tudásalapú, kapcsolati és emberközpontú szemlélet kialakításán alapul, megerősítve az együttműködési tereket, mint platformokat, amelyek tovább fűzve a folyamatot előmozdítják az innovációt a közösségeken, városokon, szervezeteken belül.

2.3. Helyzetmeghatározás és legfontosabb kihívások

Magyarország tradicionálisan mezőgazdasági ország, ahogy az elterjedt közfelfogás tartja, „vidéki” ország. Területének 66,3%-a vidéki terület, a népesség 46%-a itt él. Nem kérdés, hogy a vidékfejlesztés körforgásossá tétele kulcsfontosságú szerepet kell kapjon a magyar nemzeti stratégiában. Az ország teljes területének 57%-át mezőgazdasági földterület, 21%-át pedig erdőterület teszi ki. Az uniós átlaghoz viszonyítva Magyarország mezőgazdasági ágazata nem tekinthető tipikusnak, mivel a mezőgazdasági földterület nagyon magas arányát szántóföld teszi ki, és alacsony a legelők aránya (81%, illetve 14,2%). A fenntartható mezőgazdasági termelésnek szerves részét képező ökológiai termelés aránya hazánkban 2,7%, ami az EU-ban az egyik legalacsonyabb. A mezőgazdaság a GDP 4%-át adja, míg az agráripár (agrár- és vegyipar, élelmiszer-feldolgozó ipar stb.) egésze a GDP 15%-át biztosítja. A mezőgazdaság és az élelmiszeripar a magyar nemzetgazdaság fontos pillérei, különösen a vidéki térségekben (KSH 2019).

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA (2011) által kiadott, Magyarország vízgazdálkodási kihívásairól szóló stratégiai dokumentumban olvashatjuk, hogy az éghajlatváltozás tekintetében Magyarországon gyakran okoz gondot a vízháztartás jelentős egyensúlytalansága, ami aszályok és árvizek megjelenésében mutatkozik meg, így egyértelműen hatékonyabb vízgazdálkodásra van szükség. Magyarországon az öntözőrendszer csak korlátozottan kiépített és elavult, a mezőgazdasági területnek csak 2,4%-át öntözik.

Az Európai Bizottság Magyarországról szóló vonatkozó jelentése a vidéket érintő környezeti kihívásokat három fő tématerület köré csoportosítja: a biológiai sokféleség védelme, a felszíni és a talajvizek minősége, valamint a talajerózió (EB 2019).

A magyar agrár-élelmiszeripari ágazatban is megjelenik komoly kihívást jelentve a társadalmi gyakorlatra általában jellemző nagyon alacsony együttműködési hajlandóság. A körforgásos gazdaság perspektívája azonban olyan üzleti modellek kialakulását irányozza elő, amelyben a hagyományosan ügyfélközpontú modellek olyan rendszerek irányába fejlődnek, melyek átfogóan bevonják az összes érdekelt felet, többek között az érintett kormányzati szerveket, munkavállalókat, a beszállítókat, a felhasználókat és a vállalkozásokat (DONALDSON et al. 1995). A jó gyakorlatokra irányuló kutatómunkánk során egyértelműen körvonalazódott, hogy erős közösségi akarat és szellem nélkül a vidéki térségekbe jutó kisebb-nagyobb fejlesztési források nem tudnak fenntartható eredményeket elérni. A pozitív példákban általában az összefogáson alapuló, alulról építkező projektek bizonyultak tartósan eredményesnek.

A vidéki övezetek sajátos kihívásai miatt a modellváltás különböző szinteken és módokon megvalósuló társadalmi tanulást és társadalmi innovációt feltételez, mivel a sikerhez nem csak a külső és belső erőforrásokat, tudást, piacot, hálózatot kell megtalálni, de utat kell keresni az általános bizalmatlanság, a szabályrengeteg és a bürokrácia útvesztőjében is (NEMES 2018).

3. Anyag és módszer

KIRCHERR (2017) szerzőtársaival 114 körkörös gazdasági definíció áttekintésével foglalkozó átfogó szakirodalomfeldolgozásának összegzésében arra a következtetésre jut, hogy a körforgásos gazdaság terén megvalósult jó gyakorlatok leírása valós segítséget nyújthat a körforgásos gazdasági koncepció jobb megértésében mind a tudósok, mind a gyakorlati szakemberek körében. Az ezeket a gyakorlatokat részletező tudományosabb munkák (amelyeket szerzők javaslatára a népszerű médiában is közölni kell) szolgálatot tennének a koncepció iránt érdeklődőknek. Kiemelik továbbá, hogy a gyakorlatok részletezésének tartalmaznia kell annak elemzését is, hogy miként sikerült leküzdeni a végrehajtásuk során felmerült akadályokat, mivel ezek az elemzések a legtanulságosabbak a gyakorlati szakemberek számára (KIRCHERR et al. 2017). Ennek ellenére nemzetközi szinten kevés körforgásos gazdasági jó gyakorlatokat bemutató tanulmány jelent meg (CAPELLARO 2020).

Első lépésként elengedhetetlen definiálnunk, mit értünk körforgásos gazdasági jó gyakorlaton. Az ECESP (European Circular Economy Stakeholder Platform) a következő definíciót fogalmazta meg: Jó gyakorlatok alatt releváns kezdeményezéseket, innovatív folyamatokat és a gyakorlat általi tanulást kifejező példákat értünk, amelyek a vállalati szféra és valamennyi érdekelt fél, például a kutatás, a tudományos élet és a civil szféra bevonásával születtek. A szervezet meghatározása szerint a kiválóság példái képesek hozzájárulni és ösztönözni a körforgásos gazdaság gyakorlati megvalósulását (ECESP 2018).

Jelen tanulmányunk alapjául szolgáló kutatásunk fókuszában a napjainkban formálódó körforgásos gazdaság főbb területeinek, szakmai ajánlásainak, termelési és szolgáltatási megoldásainak, alkalmazott modelljeinek lehatárolása, elemző értékelése áll. A szabályozási környezet elemzésével, valamint a naprakész szakirodalom áttekintésével párhuzamosan kutatómunkánk az alkalmazott vállalati, közösségi és kormányzati gyakorlatok gyűjtésén alapul. Utóbbi részterületen összeállítottunk egy 1000 jó gyakorlatból álló átfogó adatbázist, amelyet az alábbi táblázatban összefoglalt szempontrendszer szerint kategorizáltunk, annak érdekében, hogy mindenre kiterjedő képet nyújtson a jelenleg formálódó körkörös gazdasági modell gyakorlati megvalósításának folyamatáról.

1. táblázat: A kutatás keretében összeállított jó gyakorlatok rendszerezésének szempontjai

ÁGAZATI MEGKÖZELÍTÉS – Az ágazatspecifikus sikertényezők azonosítása érdekében.	Elektronikai ipar	KULCSTERÜLETEK – A körforgásos gazdaság gyakorlati megvalósulásában formálódó meghatározó területek.	Erőforrás-visszaforgatás
	Textílipar		Újrafeldolgozás
	Építő- és építőanyagipar		Újragyártás
	Élelmiszeripar		Újrahasználat
	Gépjárműipar		Karbantartás, javítás, felújítás
	Energetika		Termék helyett szolgáltatás
	Mezőgazdaság		Megosztás
	Turizmus		Fenntartható design
	Csomagolóipar, papíripar		Ipari szimbiózis
	Logisztika		Megújuló, megújítható természeti erőforrások
	Kereskedelem		Egyéni és közösségi kezdeményezések
	Vízgazdálkodás		Bio alapú anyagok, bioenergia
Önkormányzatok	CSR		

Forrás: Saját szerkesztés 2021

Jelen tanulmány céljainak megfelelően, az átfogó adatbázisból kiemeltük és górcső alá vettük a vidéki kötődésűeket abból a célból, hogy sikertényezők azonosításával támpontokat nyújtsunk a körforgásos alapokon nyugvó, hazai vidéki környezetben is adaptálható gazdaság- és környezetfejlesztési modellek kialakításához, gyakorlatba történő átültetéséhez.

A vidéki kötődés lehatárolásához az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (ÚMVP) alapelvéből indultunk ki, amely szerint minden 10 000 fő alatti település vidékinek számít (FÖLDMŰVELÉSÜGYI ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI MINISZTERIUM 2007).

4. Eredmények és értékelésük

4.1. Sikertényezők azonosítása

Mind a szakirodalmi feldolgozás, mind a gyakorlati példák értékelése során azt az egyértelmű következtetést vonhatjuk le, hogy a modellváltás számos kihívást tartogat a társadalmi innováció, a rendszer innováció, valamint a termék és technológia innováció terén egyaránt. Az esettanulmányok értékelése során azonosított és a 2. táblázatban összefoglalt sikertényezőket ezen három fő kategória szerint rendszereztük.

Az eredmények könnyebb értelmezése érdekében fontos definiálnunk a társadalmi innováció fogalmát. A társadalmi innovációnak a körforgásos gazdasághoz hasonlóan sokféle definíciója létezik a fogalom összetettségéből és a gyakorlati értelmezés körüli bizonytalanságokból fakadóan (NEMES 2015). Az Európai Bizottság felkérésére készült egy tanulmány (EB 2013) azzal a céllal, hogy a különböző uniós finanszírozású, társadalmi innovációval kapcsolatos kutatásokat megvizsgálva feltárja a társadalmi innováció értelmezését a tudományos diskurzusban. A társadalmi innováció a vizsgált kutatási projektek tanúsága szerint általában a következő három dimenzióban jelenik meg (EB 2013):

- Társadalmi innováció, mint az innováció létrejöttének társadalmi folyamata, amely során a modellváltás nem a hagyományos módon (kutatóintézetekben stb.) jön létre, hanem a társadalom, a civil szféra szereplőinek aktív részvétele által.

- Társadalmi innováció, mint a társadalmi felelősségvállalást szem előtt tartó innovatív megoldás, ahol a felmerülő problémákra és szükségletekre adott válaszokat a társadalmi értékek és normák teljes mértékű figyelembevételével alakítják ki, szem előtt tartva az innováció következtében kialakuló társadalmi és környezeti kockázatok minimalizálását, szembe fordulva a profit maximalizálására törekvő üzleti érdekekkel és folyamatokkal.
- Társadalmi innováció, melynek célja a társadalom megújítása az attitűd és társadalmi szerkezet megváltoztatása által.

A definíciók által meghatározott keretrendszerben értékeltük a vidéki kötődésű jó gyakorlatokat, azonosítottuk a sikertényezőket, amelyekkel eredményes válasz adható a modellváltás okozta kihívásokra.

2. táblázat: Az eredményes vidéki modellváltásban szerepet játszó sikertényezők

Sikertényező	Gyakorlati szempontú leírás	Hivatkozás
TÁRSADALMI INNOVÁCIÓ		
Többszereplős megközelítés	Részt vesz valamennyi érdekelt fél (kormányzat, akadémiák szféra, vállalkozások, lakosság) a modellváltás kidolgozásában?	LIVERUR projekt-jelentés, 2019 OECD 2019 DONALDSON et al. 1995
Felhasználó-központú	Bevonásra kerülnek a közvetlen érintettek, a végfelhasználók a folyamatba (tájékoztatás, igény felmérés, tudásátadás, testreszabott termékek és szolgáltatások)?	LIVERUR projekt-jelentés 2019 ZAVRATNIK et al. 2019 OECD 2019
Alulról építkező megközelítés	A modellváltáshoz szükséges innovációs igény az elérni kívánt hatáshoz a lehető legközelebb keletkezik?	NEMES 2018 DONALDSON et al. 1995
Részvétel/aktivitás szintje Nyitottság	Milyen formában és intenzitással vonódnak be a különböző érintettek a folyamatba? Mekkora a nyitottság?	STEEN – VAN BUEREN 2017 PRAHALAD – RAMASWAMY 2004
RENDSZER INNOVÁCIÓ		
Marketing innováció	Helyi termékek értékesítésére használ direkt marketing eszközöket? Marketingkommunikációjában épít a helyi identitáshoz kapcsolódó értékekre?	FEHÉR 2007 LEWICKA 2013
Tudásmenedzsment	Az átállási folyamatnak szerves részét képezi a modellváltással kapcsolatos tudás terjesztése, bővítése a projekt szűkebb (közvetlen érintettek) és tágabb (adott vidéki térség) környezetében?	BAPORIKAR 2020
Megosztás alapú értékesítési modell	Szerepet kap a fogyasztói szemléletformálás, amelyben a tulajdonlás helyett megjelenik a megosztás?	PWC 2015

TERMÉK ÉS TECHNOLÓGIAI INNOVÁCIÓ		
Digitalizáció	Új gazdasági modellben építenek a digitalizációban rejlő potenciálra, mint az adatokhoz való optimális hozzáférés, előrejelzés és tervezhetőség?	EB 2020
Energiahatékonysági fejlesztések	Az átállás stratégiájában helyet kap az energiaforrások jobb felhasználása, például az üzemanyag-fogyasztás és az épületek hőhatékonysága, a megújuló energiaforrások?	EURÓPAI MEZŐGAZDASÁGI ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI BIZOTTSÁG 2020
Termékinnováció	Új termékek fejlesztésénél a fenntarthatósági szempontokat messzemenőig figyelembe veszik? Előre megtervezik az új termék életciklusát és igyekeznek annak ökológiai lábnyomát a teljes életciklusban minimalizálni (újrafelhasználás, újragyártás lehetősége, moduláris design)?	EMF 2019 VARJÚ et al. 2020

Forrás: Saját szerkesztés 2021

Tágabb értelemben vett kutatásunkhoz felhasznált, vidéki kötődésű jó gyakorlatok közül jelen tanulmányunkban hármát emeltünk ki és mutatunk be részletesen esettanulmányként, mivel ezekben koncentráltan, szinergiában, egyszerre van jelen a körkörös gazdasági modell több sikertényezője.

4.2. Kiemelt jó gyakorlatok elemző bemutatása

2020 első félévében 1000, a körforgásos gazdasági modell valamely elemét eredményesen alkalmazó jó gyakorlatot gyűjtöttünk, amelyek közül jelen tanulmányban a vidéket érintő kihívásokra és lehetőségekre reflektáló példákat mutatunk be. Tanulmányunkban azon bizonyítottan hatékony megoldások, működő programok tapasztalatainak összegyűjtését és elemzését helyeztük fókuszba, amelyek hozzájárulhatnak a körforgásos alapokon nyugvó, hazai „vidékiek” környezetben is alkalmazható gazdaság- és környezetfejlesztési modellek kialakításához.

Esettanulmány 1.: BioSzentandrás (bioszentandras.hu/ 2021)

Sikertényezők: társadalmi innováció, alulról építkező modellváltás, együttműködés.

A Borsod megyei 445 lelkes faluban valaha erős volt a zöldségtermesztés hagyománya, amihez az öntéstalaj, a folyó (öntözés), a két nagyváros piacainak közelsége, a jó közlekedés (vasút, főút) teremtettek kiváló feltételeket. A szocialista iparszervezés keretei között a hagyomány fokozatosan eltűnt, a falu ipari ingázó településsé vált. A rendszerváltás után, a termelészövetkezetek és a miskolci nehézipar leépülése nyomán kialakuló, hosszú-távon megmaradó munkanélküliség erőteljes hatással volt a falu jövőjére.

Ezen kihívásokra reagálva az egyetemi végzettségű polgármester 2006-os megválasztása után a kertművelés helyi hagyományaira, a jó természeti adottságokra és a falu közepén parlagon álló nagy önkormányzati földterületre alapozva elindította a közösségi alapon működtetett biokertészetet. Azóta a program hosszú fejlődési utat járt be, mára európai hírű lett, 2013-ban Bécs városával megosztva Európai Territoria Innovációs Díjat kapott.

A megvalósulást támogató külső erőforrások tekintetében az első lépést egy 2009 decemberében induló 18 hónapos TÁMOP támogatás jelentette, ami 28,6 millió forintot biztosított az induláshoz. Ezt a sikeres pályázatot továbbiak követték, így mára több mint 180 millió forintnyi elnyert támogatásnál tartanak.

A 'BioSzentandrás' foglalkoztatási programként indult. Bárki bekapcsolódhatott, aki vállalta, hogy hétvégeként részt vesz a képzésen, rendszeresen műveli a saját kertjét és dolgozik a közösségi mintakertben. A bio-csapatban férfiak és nők, romák és nem romák, munkanélküliek

és foglalkoztatottak, összesen 25-en dolgoztak önkéntesen, illetve a megtermelt zöldségekből rájuk eső rész fejében. A jól átgondolt stratégia mentén építkező BioSzentandrás jelenleg 2,5 ha-on és 9 fóliasátorban gazdálkodik, amelyek egy részét bio-kazánnal fűtik. BioKonyhát üzemeltet, a zöldségek mellett levendulát, fűszernövényeket, bogyósgyümölcsöket termel, bio minősítést szerzett, feldolgozó, csomagoló üzemet épített. A termények egy részét ma is a dolgozó családok, illetve a közvetkeztesen keresztül a többnyire szegény sorsú helyi gyerekek fogyasztják el. A maradékot a vállalkozás webshopjában, miskolci bio-boltokban, illetve egy híres encsi étterem révén értékesítik. Társadalmi szerepvállalásként bemutatókat, főzőversenyeket szerveznek, kiállításokon, fesztiválokon jelennek meg. A program előrehaladtával a sokasodó sajtószerelések és a polgármester szerteágazó kapcsolatai révén folyamatosan szélesedett a támogatók és szimpatizánsok köre is.

A program közvetett, de ugyancsak nagyon látványos eredménye a falukép megváltozása, a magánházaknál lévő kertek megművelése, az udvarok tisztán tartása.

A BioSzentandrás célja egy olyan, a természeti és társadalmi adottságokat kihasználó gazdálkodási modell létrehozása volt, ami a térségben hagyományos paraszti gazdálkodás elemeit ötvözi a legújabb technológiával, munkaszervezési és marketing irányzatokkal. A társadalmi innováció tökéletes példája, amihez adott volt a föld és a munkaerő, de hiányzott sokféle tudás, erőforrás, kapcsolat.

Az innovációhoz szükséges kognitív tudás egy részét a speciális biogazdálkodási szakismeretek jelentették, ezekre a gödöllői Szent István Egyetemmel együttműködve tettek szert. A helyi LEADER HACS és más együttműködő szervezetek irányából a pályázatok írásához és elszámolásához kaptak segítséget. Nem mellékes hozadéka a fejlődési folyamatnak, hogy a képzésben résztvevő biocsapat ugyanakkor a közös tanulás és munka révén közös nyelvet, identitást, önbizalmat is nyert, egyben kialakult a csapaton belüli munkamegosztás.

Esettanulmány 2.: Nyitott Porta Zala-völgye (nyitottportak.hu/helyi-termekek/ 2021)

Sikertényezők: direkt marketing, együttműködés, alulról építkező kezdeményezés, rendszer innováció.

Zala-völgye gazdái, helyi termék előállítói, agroturisztikai szolgáltatói 2018-ban partnerségre léptek és létrehozták a Nyitott Porta rövid élelmiszerlánc csoportot. Az együttműködő tagok célul tűzték ki, hogy minőségi, helyben előállított termékekkel, színvonalas szolgáltatásokkal látják el a környékbeli lakosokat, az ide látogató vendégeket. Az együttműködő gazdák legfontosabb vállalása, hogy rendszeresen hirdetnek meg nyitott napokat és eseményeket az érdeklődők, vásárlók számára. A kezdeményezés jelentős innovatív szemléletet is hordoz: igényes weboldal, valamint mobil applikáció segíti a projekt népszerűsítését, események, helyi termelők keresését, időpontfoglalást a nyitott portákhoz.

A projekt kiváló példája annak, hogyan lehet a marketing innovációt a fenntartható üzleti modellek szolgálatába állítani. Magyarországi, vidéki térségekben készült szociológiai kutatásokban azt találjuk, hogy vidékképet gyakran pre-modern értékek jellemzik, amelyek fontos szerepet játszanak a vidéki migráció és a turizmus alakulásában. LEWICKA (2013) amellet érvel, hogy a múlt iránti érdeklődés kapcsolódik a helyhez kötődéshez, hogy létezik egyfajta „produktív nosztalgia”, amelyen keresztül a helyi történelem, a múlt és a kulturális örökséghez kapcsolódó gyakorlatok a vidéki helyhez kötődéssel és a helyi identitással összefüggésében érthetők meg. Az értékfeltáró és őrző, a rurális tereket felfedező és fejlesztő turizmus formák is illeszkednek a modellváltás eszköztárába. A vidéki turizmus számos terméke a falusi turizmustól az agroturizmusig épít a vidék értékeire. A turisztikai termék jelenthet a természet értékeinek megismerése és védelme (ökoturizmus); a vidéki életmódra, a tradíciókra,

a szellemi kulturális örökségre építő falusi turizmus; vagy a vidék hagyományos termelésére (agrár és kézműves) támaszkodó agroturizmus (SZABÓ 2012).

A gyakorlati megvalósítás, a helyi termékek és szolgáltatások értékesítésének, piacra vitelének fontos eszköze a direkt marketing (FEHÉR 2007), melyek egyes részterületeit az alábbiakban összegeztük. Ennek helyi gazdaságfejlesztésben alkalmazható valamennyi eszközére találtunk példákat az esettanulmány feldolgozása során.

- **Személyes eladás:** a termelő saját udvarán, vagy az út mentén értékesíti termékeit, egyedül vagy termelői-értékesítői szövetkezet keretében a helyi piacon árul, illetve a termelők közös üzletet nyitnak értékesítésre. Személyes eladás megvalósulhat a falusi turizmus keretében is, kézműves (alkotó) házakban.
- **Termékkatalógus:** termelők összefogásával közös termékkatalógust állítanak össze és küldenek ki a helyi lakosoknak, intézményeknek. Ilyenek például a kertészeti katalógusok, az organikus (öko- vagy bio-) terméket kínáló katalógusok, de létrehozható a település, tájegység kínálatának (termelők, termékek) egészét bemutató kiadvány is.
- **Online csatornák, e-kereskedelem:** statikus vagy dinamikus, közvetlen kereskedelem (megrendelés, fizetés) lebonyolítására is képes honlap működtetését jelenti.
- **Egyéb lehetőségek:** lehetséges eszköz például bizonyos élelmiszerek értékesítésére az előzetes megrendelésen, de legalábbis igényfelmérésen alapuló autós kiszállítás. Önmagában csak állandó vevőkörrel működtethető, pl. kisebb iskolák, óvodák, közintézmények ellátása, illetve stabil, közvetlen termelői-vásárlói kapcsolatok alapján. Lehetőség nyílik eseti jelleggel egy közös térben (például művelődési ház) történő értékesítésre, több termelő, termék összefogása esetén, melyhez katalógus is kiadható.

Esettanulmány 3.: LIFE-MICACC projekt Bática településen – természetes vízmegtartó megoldások mintaprojektje (vizmegtartomegoldasok.bm.hu/hu/nwrm/5_pilotrol_reszletesen 2021)

Sikertényezők: helyi- és regionális önkormányzatok szerepvállalása, pályázati lehetőségek, szervezetek közötti együttműködés, termék-és technológia innováció

Az első hazai támogatást nyert éghajlat-politikai projekt, a „Az önkormányzatok integráló és koordináló szerepének megerősítése az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodás érdekében” (LIFE-MICACC, LIFE16 CCA/HU/000115) az egyik legfontosabb ágazatközi kérdéssel, a természetes vízmegtartó megoldások (NWRM) alkalmazásával és a fenntartható vízgazdálkodással foglalkozik. A projekt ökoszisztéma-alapú megoldásokat keres a klímaváltozás nyomán kialakuló, vízzel kapcsolatos kihívásokra válaszul. A mintaterületeken megtervezésre és kialakításra kerülő természetes vízmegtartó megoldások a Duna-medence hasonló víz- és klímakockázatokkal küzdő más települései számára is adaptálható modellként szolgálnak.

Az öt mintaprojekt közül Bática Község Önkormányzata az Alföldön, a Duna mentén, Bács-Kiskun megyében helyezkedik el. Lakosainak száma megközelítőleg 2140 fő, területe 3386 km². Mivel Bática a Duna mentén fekszik, környezetének geomorfológiai sajátosságait jellemzően a folyó hordalékkúpjának köszönheti. Területén természetes mocsarak, lápok, tavak, vízzel borított területek, holtágak stb. találhatóak. Az ilyen terület egyik jellemző természeti erőforrása a természetes módon kialakult, majd emberi tevékenység hatására formálódott agyaggödör (kubikgödör), ahonnan a helyi közösségek a házak, a középületek és a gátak építéséhez anyagot termeltek ki. Bática településhez két nagyobb méretű kubikgödör is tartozik. A beavatkozásra szánt kubikgödör olyan természetes módon kialakult mélyedés, amelyet feltehetően évszázadokkal ezelőtt kezdtek anyag kitermelésére használni. A gödör jelenleg

kezeletlen, elhagyott, illegális hulladéklerakóként működik és a település tulajdonát képezi. A beavatkozás során a kubikgödör vizes élőhelyként került helyreállításra kotrással és lankás rézsű kialakításával, amelynek eredményeként nyílt vízfelület jön létre. A tervek szerint szabálytalan, több medencéből álló rendszert építenek ki, amelynek eredményeként több különböző mélységű kisebb medencéből álló vizes terület jön létre, biztosítva azt, hogy állandó nyílt vízfelület és sekélyebb élőhely is ki tudjon alakulni. A vízpótlást a lakott területen lehulló esővíz biztosítja a meglévő csatornahálózaton keresztül.

Ez a mintaterület bemutatja, hogy a helyi önkormányzat bevonásával hogyan lehet a több medencés vizes élőhelyeket a különböző vízzel kapcsolatos éghajlati események (jelen esetben aszály és szélsőséges esőzések) kezelésére használni.

5. Következtetések, javaslatok

Magyarország természeti adottságai, gazdasági és társadalmi berendezkedése miatt a körforgásos gazdaságra való átállás egyik stratégiai pillére a magyar vidék. A modellváltás kihívásaira adható válaszok és a felhasználható eszközök, megoldások, egyben választ jelenthetnek a vidéki térségek és az érintett gazdasági szektorok napjainkban jellemző általános problémáira is.

Az egyik legfontosabb és legégetőbb kihívás, amivel a magyar vidéknek napjainkban meg kell küzdeni, az elvándorlás és az elöregedő társadalmi szerkezet. Számos vidéki kötődésű, eredményesen megvalósult példa mutatja, hogy a körforgásos gazdasági modellváltással járó innováció és dinamizmus, valamint a keletkező új munkahelyek kifejezetten vonzóak a fiatal generáció számára, ezért motivációs tényezőként szerepet játszhatnak mindkét társadalmi probléma kezelésében.

Az átállás nem jöhet létre kizárólag központi indítatásból és támogatással, a helyiek együttműködése és elköteleződése elengedhetetlen hozzá, amely által szinte észrevétlenül válnak a vidéki települések élhetőbbé, összetartó, támogató közösséggé.

Jelen tanulmány alapjául szolgáló kutatómunkánk során azt láttuk, hogy a körforgásos gazdasági modellváltás legfontosabb kihívásai vidéken egyértelműen a társadalmi struktúrához kötődnek, ezért érdemes a társadalmi innovációt a körforgásos vidékfejlesztés kiindulópontjának, alapfeltételének tekinteni.

Köszönetnyilvánítás

Jelen publikáció/kutatás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal által biztosított forrásból a 2019-1.3.1-KK-2019-00015 azonosító számú, „Körforgásos gazdasági alapokon nyugvó fenntarthatósági kompetencia központ létrehozása a Pannon Egyetemen” című projekt keretében jött létre.

Irodalomjegyzék

BAKKER, C. – WANG, F. – HUISMAN, J. – DEN HOLLANDER, M. (2014): Products that go round: exploring product life extension through design. *Journal of Cleaner Production*, 10–16. DOI: 10.1016/j.jclepro.2014.01.028

BÁNYAI, O. (2017): *Helyi stratégiák és a környezetvédelem*, Dupress Kiadó, Debrecen, 91-106.

BAPORIKAR, N. (2020): *Handbook of research on entrepreneurship development and opportunities in circular economy*. IGI Global, Namibia. DOI: 10.4018/978-1-7998-5116-5

BELÜGYMINISZTERIUM (2021): *Alkalmazkodás vízmegtartással önkormányzati szinten. A LIFE-MICACC projekt eredményei*, Budapest. <https://vizmegtartomegoldasok.bm.hu/hu/dokumentumok> (Letöltés: 2021.08.24.)

BRENNAN, G. – TENNANT, M. – BLOMSMA, F. (2015): *Business and production solutions: closing the loop in Sustainability: Key Issues*. EarthScan, Routledge (2015), 219-239, DOI: 10.4324/9780203109496-11

CAPELLARO, F. – FANTIN, V. – BARBERIO, G. – CUTAIA, L. (2020): Circular Economy good practices supporting waste prevention: The case of Emilia-Romagna Region. *Environmental Engineering and Management Journal*, Vol. 19. 1701-1710.

DONALDSON, T. – PRESTON, L. E. (1995). The Stakeholder Theory of the Corporation: Concepts, Evidence, and Implications. *Academy of Management Review*, 20 (1), 65-91. DOI: 10.5465/amr.1995.9503271992

ECESP (2018): *Circular Economy Good Practices: guidelines for submissions to the ECESP website*, Online elérhető: https://circulareconomy.europa.eu/platform/sites/default/files/ecesp_-_website_-_gp_criteria_-_v3.pdf.

EMF [Ellen MacArthur Foundation] (2013): *Towards the Circular Economy: Opportunities for the Consumer Goods Sector*, Ellen MacArthur Foundation Publishers, Cowes, UK, 1-112. <https://www.ellenmacarthurfoundation.org/assets/downloads/publications/Ellen-MacArthur-Foundation-Towards-the-Circular-Economy-vol.1.pdf>

EMF [Ellen MacArthur Foundation] (2013): *Circular Design*, <https://archive.ellenmacarthurfoundation.org/explore/circular-design>, (Letöltés: 2021.augusztus 26.)

EURÓPAI BIZOTTSÁG (2013): *"Social innovation research in the European Union: approaches, findings and future directions."* Publications Office of the European Union, Luxembourg.

EURÓPAI BIZOTTSÁG (2015): *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának, Az anyagkörülforgás megvalósítása – a körforgásos gazdaságra vonatkozó uniós cselekvési terv*, Brüsszel, 2015.12.2., COM (2015) 614 final

EURÓPAI BIZOTTSÁG (2019): *Magyarország 2014–2020. évi Vidékfejlesztési Programjának adatlapja*. https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/food-farming-fisheries/key_policies/documents/rdp-factsheet-hungary_hu.pdf

EURÓPAI BIZOTTSÁG (2020): *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak, A tisztább és versenyképesebb Európát szolgáló, körforgásos gazdaságra vonatkozó új cselekvési terv*, Brüsszel, 2020.3.11. COM (2020) 98 final

EURÓPAI MEZŐGAZDASÁGI ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI BIZOTTSÁG (2020): *Vélemény a körforgásos gazdaságról szóló 2020-as cselekvési tervről*. 2020/2077(INI).

FEHÉR, I. (2007): *A közvetlen élelmiszerértékesítés marketing lehetőségei és vidékfejlesztési sajátosságai*, In: Direktértékesítés Konferencia Kiadvány. Mosonmagyaróvár, 2007. 02. 15.

FÖLDMŰVELÉSÜGYI ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI MINISZTERIUM (2007): *Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (2007-2013)*, Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium, Budapest, 1-312.

- GEISSDOERFER, M. – SAVAGET, P. – BOCKEN, N. M. P. – HULTINK, E. J. (2017): The Circular Economy—A new sustainability paradigm? *J. Clean. Prod.* 143, pp. 757–768. DOI: 10.1016/j.jclepro.2016.12.048
- GHISELLINI, P. – CIALANI, C. – ULGIATI, S. (2016): A review on circular economy: the expected transition to a balanced interplay of environmental and economic systems. *J. Clean. Prod.*, 114(2016), pp. 11-32.
- GLADEK, E. (2017): *The Seven Pillars of the Circular Economy* (2017). Elérhető online: <https://www.metabolic.nl/news/the-seven-pillars-of-the-circular-economy/> (Letöltés ideje: 2022.04.20.)
- KIPPING, M. – CLARK, T. (2012): *The Oxford Handbook of Management Consulting*. Oxford University Press, Oxford, United Kingdom (2012).
- KIRCHERR, J. – REIKE, D. – HEKKERT, M. (2017): Conceptualizing the circular economy: An analysis of 114 definitions. *Resources, Conservation and Recycling* 127, pp. 221-232. DOI: 10.1016/j.resconrec.2017.09.005
- KSH [Központi Statisztikai Hivatal] (2015): *Magyarország Településhálózata. Városok-Falvak*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
- KOVÁCS, K. (2014): Living Labek, „élő laboratóriumok” a gyakorlatban. *Polgári Szemle* 2014, 10(3-6). Online elérhető: <https://polgariszemle.hu/archivum/91-2014-oktober-10-evfolyam-3-6-szam/tudomany-toertenelem-tarsadalom/632-living-labek-elo-laboratoriumok-a-gyakorlatban>. Letöltés ideje: 2022.04.20.
- LEWICKA, M. (2013): Localism and activity as two dimensions of people–place bonding: The role of cultural capital. *Journal of Environmental Psychology*, 36, pp. 43–53.
- MAGYARORSZÁGI ÜZLETI TANÁCS A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉSÉRT (2019): *Körforgásban az üzlet. Jelentés a körforgásos gazdaság magyarországi helyzetéről*. https://bcsdh.hu/wp-content/uploads/2020/01/KorforgasosGazdasagPlatform_2019_HUN_final_final.pdf (Letöltés: 2021.09.21.)
- MTA (2011): *Magyarország vízgazdálkodása: helyzetkép és stratégiai feladatok*. http://netrix.mta.nsd.sztaki.hu/mta_hirei/magyarorszag-vizgazdalkodasa-helyzetkep-es-strategiai-feladatok-127539/, (Letöltés: 2021.augusztus 26.)
- MURRAY, A. – SKENE, K. – HAYNES, K. (2017): The circular economy: an interdisciplinary exploration of the concept and application in a global context. *J. Bus. Ethics*, 140(3) (2017), pp. 369-380.
- NEMES, G. – VARGA Á. (2015): *Társadalmi innováció és társadalmi tanulás a vidékfejlesztésben – Sikerek, problémák, dilemmák*. „Mérleg és Kihívások” IX.Nemzetközi Tudományos Konferencia.
- NEMES, G. (2018): A társadalmi innováció és integrált vidékfejlesztés – két jó gyakorlat. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, XV. évf. pp. 69-78.
- OECD (2019). *Business Models for a Circular Economy Opportunities and Challenges from a Policy Perspectives*, OECD, 1-112.
- PWC (2015): *Osztoznak vagy fosztogatnak? A sharing economy térnyerése*. https://www.pwc.com/hu/hu/sajtoszoba/2015/sharing_economy.html, (Letöltés: 2021.08.29.)
- PRAHALAD, CK – RAMASWAMY, V. (2004): Co -Creation Experiences: The Next Practice in Value Creation. *Journal of Interactive Marketing*, 18(3): 5–14. DOI: 10.1002/dir.20015

STEEN, K. – VAN BUEREN, E. (2017) The defining characteristics of urban living labs. *Technology Innovation Management Review*, Vol. 7, pp. 21–33. DOI: 10.22215/timreview/1088

SZABÓ G. (2012): A vidéki turizmus evolúciója: a falusi turizmus és a borutak – In.: Szalók Cs.– Remenyik B. – Zimányi K. (szerk.): *Múlt a jövőben – tradíció és megújulás a turizmusban és vendéglátásban*. BGFKVIF, Bp, pp. 156–168.

TÓTH-KASZÁS, N. – KELLER, K. – PÉTER, E. (2017): A Zala és Somogy megyei helyi termelőkben rejlő fejlesztési lehetőségek feltárása, *A falu*, 32(1), pp. 35-47.

VARJÚ, V. – MEZEI, C. – VÉR, CS. (2020): Local resource-based development potential as reflected in waste management/circularity transition: Governance barriers in Hungary, *European Spatial Research and Policy*, 27(2), pp. 79-93. DOI: 10.18778/1231-1952.27.2.06

DE VRIES, B. J. M. –PETERSEN, A. C. (2009): Conceptualizing sustainable development: an assessment methodology connecting values, knowledge, worldviews and scenarios. *Ecol. Econ.* 68(4), pp. 1006-1019.

ZAVRATNIK, V. – SUPERINA, A. – STOJMENOVA DUH, E. (2019): *Living Labs for Rural Areas: Contextualization of Living Lab Frameworks, Concepts and Practices*. LIVERUR Project report.

Egyéb források

www.bioszentandras.hu/ (Letöltés: 2021. május 16.)

<https://nyitottportak.hu/helyi-termekek/> (Letöltés: 2021. május 12.)

https://vizmegtartomegoldasok.bm.hu/hu/nwrm/5_pilotrol_reszletesen (Letöltés: 2021. május 26.)